

İbtidai siniflərin Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin humanizm tərbiyəsinin formalaşdırılması imkanları

Könül Məmmədova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

Azərbaycan. E-mail: könül.1970@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8664-4912>

XÜLASƏ

Məqalədə ibtidai siniflərdə tədris olunan Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərdə humanizm tərbiyəsinin aşılması yollarından bəhs olunur. Humanizm insan cəmiyyətinin məhsuludur. Belə ki, bu cəmiyyətdə yaranmış tələbatlar əmək prosesində meydana gəlmişdir. Davranış normaları adi vaxtlarda, əmək prosesində, eləcə də istirahət zamanı müəyyən qaydaların yerinə yetirilməsinə ehtiyac olan dövrdən yaranmağa başlamışdır. Bu normalar insanın ictimaiyyət, kollektiv, eləcə də ayrı-ayrı insanlarla münasibətini müəyyənləşdirir. Müstəqillik qazandığımız müasir dövrdə cəmiyyətdə mənəvi dəyərlərin rolu xeyli artmış, mənəvi amillərin təsir dairəsinin genişlənməsinə ehtiyac yaranmışdır.

AÇAR SÖZLƏR

humanizm, müstəqillik, vətənə məhəbbət, mənəvi dəyərlər, insani münasibət

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 16.10.2024

Qəbul edilib: 28.11.2024

M E T H O D S

Possibilities of Formation of Humanistic Education of Students in Azerbaijani Language Classes of Primary Classes

Konul Mammadova

Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan. E-mail: könül.1970@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-8664-4912>

ABSTRACT

The article deals with the ways of inculcating humanism in students in the Azerbaijani language lessons taught in primary classes. Humanism is a product of human society and it was formed in the process of labor and needs that arose in this society. Norms of behavior began to emerge when there was a need to fulfill certain rules during the work process, during normal times, as well as during rest. These behavioral norms determine a person's relationship with society, collective and individual people. In the modern period when we gained independence, the role of moral values in our society has increased significantly, and there is a need to expand the sphere of influence of moral factors.

KEYWORDS

humanism, independence, love of country, moral values, humane attitude

ARTICLE HISTORY

Received: 16.10.2024

Accepted: 28.11.2024

Giriş

Şagirdlərin insan hüquqlarına əməl etməsi ruhunda tərbiyə edilməsinə gedən yol mənəvi tərbiyədən başlayır. İnsan hüquqları haqqında biliklərin mənimsədilməsi azad insanın ən mühüm mənəvi keyfiyyəti olan şərəf və ləyaqətinin, cavabdehlik hissini formalaşmasına kömək edir. Təhsili özünün prioritet sahələrindən biri hesab edən Azərbaycan dövlətinin başlıca məqsədi də demokratik dünyagörüşlü, bacarıqlı, təşəbbüskar və məsuliyyətli vətəndaşlar yetişdirməkdir. Uşaqların məktəbə gəldiyi ilk gündən başlayaraq həm təlim prosesində, həm də dərslərdən vaxtlarda uşaqlarda kiçik qrup və kollektivdə birgə oxumaq, işləmək, doğru danışmaq, yaxşı yoldaş və dost olmaq, lazım gəldikdə başqalarına kömək etmək, bir sözlə, ətrafındakılara insani münasibət bəsləmək vərdişlərini tərbiyə etmək üçün mühüm bünövrə yaranır.

Şərqin görkəmli sənətkarı, qüdrətli Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin əsərləri neçə əsrlər keçsə belə bu gün də dərslərdə aktualıq, nümunəvilik rəmzi hesab edilir. Onun əsərlərində dostluq haqqında çox sayda nümunələr var. Müəllim Azərbaycan dili dərslərində uşaqlara şairin dostluq haqqında fikirlərini xatırladır. Bildirir ki, həqiqi dost insanı darda qoymur, əksinə, tordan çəkib çıxarır, lazım gəldikdə eybini üzünə deməkdən çəkinmir. Ata – xəzinə, qardaş dayaqdırsa, dost hər ikisidir.

İbtidai siniflərdə tədris olunan Azərbaycan dili dərslərində “Vətənim Azərbaycandır”, “Dostluq”, “Əməksevərlik”, “Ana məhəbbəti”, “Mərhəmət”, “Vətən sevgisi”, “Mən sülhə səs verirəm”, “Milli dəyərlərimiz”, “Az danışmağın gözəlliyi”, “Halal pul”, “Əsgər marşı”, “Yaxşılığa əvəz”, “Ən böyük dövlət”, “Təndir tikə bilməyən ev tikə bilməz”, “Ən böyük xəzinə”, “Qaraca qız və Ağca xanım”, “Göyərçin” və s. kimi əxlaqi dəyərləri, humanizmi aşıl原因 mövzular verilmişdir.

Əsas hissə

İbtidai siniflərin Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərdə dostluq, yoldaşlıq xüsusiyyətlərini aşılamaq məqsədilə onlara “Mənim dostum kimdir?” mövzusunda inşa, yaxud esse yazdırılır. Onlardan bəzi nümunələrə nəzər salaq:

Şagirdlərdən biri yazır: *“Hər bir insanın dostu olmalıdır. Dostdan heç vaxt zərər gəlməz. Axı dost-dosta arxadır. Mənim əsl dostum Caviddir. O, yaxşı oxuyur, etibarlıdır, mehribandır. Mənim fikrimcə, dost öz dostunu başa düşməlidir. Əgər dostum çətin vəziyyətə düşərsə, ona mütləq kömək edəram. Biz bütün çətinlikləri bir yerdə asanlaşdırırıq. Mən heç vaxt dostumdan ayrılmayacağam”.*

Digər bir şagird yazır: *“Mənim dostum ağıllı və səliqəli oğlandır. O, anasının sözü-nə baxır. Onun səliqəli olması mənim xoşuma gəlir. Əsl dost mehriban olmalıdır”.*

III sinfin Azərbaycan dili dərslərində “Nəbi və Tahir” mövzusunda 2 saatlıq əsas mətnlə dinləmə mətnləri üzrə 1.2.1; 2.2.1 məzmun standartları və aşağıdakı təlim məqsədləri reallaşdırılır:

...dinlədiyi bədii mətnin ideyasını müəyyən edir, onu oxuduğu mətnlə müqayisə edir;

...bədii əsərin müəyyən hissəsini oxuduqdan sonra baş verəcək hadisələri proqnozlaşdırır;

...atalar sözündə və ya aforizmdə ifadə olunmuş kəlamla bağlı öz fikirlərini yazır;

...deyişli və yazılışı fərqlənən sözləri müəyyən edir.

Mətnin məzmunu:

İndicə, elə zəng vurulan kimi uşaqlar ingilis dili otağına yüyürməyə başladılar. Onlar tələsirdilər. Birdən Nailənin əlindəki qələmdən və qələmdandan karandaşlar yerə düşüb səpələndi.

Amil bir anlığa dayandı, kömək etmək istədi, amma dərəcə gecikməyini düşünüb sinfə sarı qaçdı. Mansur Nailəyə yaxınlaşıb karandaşları toplayırdı. Odur ki hər ikisi dərəcə gecikdilər. Sınıfın qapısı önündə dayandılar. Müəllim:

– Mansur, Nailə! Niyə gecikmişiniz?

Mansur heç nə deməyib başını aşağı saldı və susmaqla kifayətləndi... [5, s. 58].

Müəllim sinfə sual verir: “– Əgər Mansur müəllim tərəfindən cəzalandırılsaydı, o, sizcə, bir də yoldaşına kömək edərdimi?”

Şagirdlərin fikirləri dinlənir. Müəllimin yönəldici sualları ilə əlaqədar şagirdlər, təxminən, aşağıdakı kimi nəticələrə gəlirlər:

...hər bir hərəkətə görə tənbeh etməyə tələsmək olmaz. İlk növbədə səhv hesab edilən hərəkətin başvermə səbəbini araşdırmaq lazımdır.

...insan ilk növbədə vicdanı qarşısında cavabdeh olmalı, vicdanının cəzasından qorxmamalıdır.

Belə mətnlərdən istifadə şagirdlərdə nitq və təfəkkür inkişafının tərbiyəçilik aspekti kimi də çıxış edir. Çünki gözlənilən nəticələr də elə bunlarla ölçülür.

III sinif Azərbaycan dili dərslərində verilmiş “Tacir və dostu” adlanan əsas mətn üzrə tərtib olunmuş dinləmə mətni “Əmanətə xəyanət olmaz” adlanır.

Dinləmə mətninin qısa məzmununa nəzər yetirək:

Səhər hələ tam açılmamış bir kişi hamama gedərkən yolda oğrunun birini öz dostu hesab edib cibindəki pulunu ona verir. Oğru pulu götürüb getmir, kişinin hamamdan çıxmasını gözləyir. Pulunu yiyəsinə qaytarır və deyir ki, sən onu mənə əmanət etmişdin. Əmanətə xəyanət olmaz [6, s. 201].

Müəllim mətn üzərində öncədən proqnozlaşdırma işləri aparır, qrup işi təşkil edir. Onun verdiyi suallar dinlənilir: – *Sizin fikrinizcə bu oğru nə edəcək? Siz olsaydınız, necə hərəkət edərdiniz?*

Şagirdlər öz mülahizələrini söyləyirlər. Mətn müəllim tərəfindən yenidən oxunur və o, şagirdlərin oğruya olan münasibətini öyrənmək istəyir.

Müəllim şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edir:

1. *Əsərdəki oğru obrazına münasibətiniz necədir?*
2. *Əgər pul kisəsini oğru geri götürsəydi, fikrinizcə, onu sahibinə qaytarardı?*
3. *Siz özünü əmanətin sahibinin yerinə olsaydınız, oğruya nə cavab verərdiniz?*

Bu suallar əsasında şagirdlərin mülahizələri dinlənilir və müzakirə başlayır. Daha sonra müəllim insanlar arasında bir-birinə olan etiqad, sədaqət, inam haqqında danışır, liderlər də öz qruplarının bu barədə fikir və mülahizələrini dilə gətirirlər. Şagirdlərin cavabları inşalara çevrilir.

Nümunələr:

Şagird Z. : *“Oğru kişinin onu öz dostu ilə səhv saldığını görür, ancaq sevinmir. Əmanəti saxlamaq və geri qaytarmaq qərarına gəlir. Çünki, görünür, bir vaxt o da, ola bilsin, atasından eşitmişdir ki, əmanətə xəyanət etmək günahdır. Allah belələrini bağışlamır. Əgər bu hərəkəti ilə o, oğurluqdan da imtina etsəydi, Allah onun günahlarını bağışlayardı. Çünki Allah bağışlayandı. Xüsusən də, əmanətə xəyanət etməyənləri.*

Əlbəttə, mən nə oğru olmaq, nə də dostu başqası ilə səhv salmaq istəyərdim. Mən oğrunun belə asanca düzəlməyinə inanmıram. Bu mənim qəti fikrimdir. Çünki cibgirin qadının pulunu çıxarıb getməsinə anamdan eşitmişəm. Oğrular dəhşətli insanlardır. Əgər onlara insan demək olarsa...”

Şagird N. : *“Oğru əmanətə xəyanət etməz? Edər, edər! Fikrimizcə, “oğru” sözü əvəzinə orada “tanımadığı bir kişi” demək lazımdır. Sadəcə deyilməlidir ki, kişi pulunu saxlamağa dostu hesab etdiyi bir nəfərə verib, o adam da halal insan imiş, odur ki pulu yiyəsinə qaytarıb. İnsanlar iki cür olur: halallıqla yaşayanlar, haram ilə yaşayanlar.*

Mən belə adamlar haqqında az-çox oxumuşam. Zəhmət çəkib işləyənlər halallardır”.

Şagird V. : *“Hamama gedən kişi cibindəki pulunu dostu bildiyi adama əmanət verdiyini zənn edir. Həmin adam da məsələni başa düşür və xəyanət etməmək qərarına gəlir. Maraqlı əhvalatdır. Söhbət inamdan, sədaqətdən gedir. Mən istəyirəm ki, insanlar bir-birinə etibar etsinlər, pullarını da, mallarını da.*

Mənə də etibar edilsəydi, mən də əmanətə xəyanət etməzdim. Ancaq yaxşılıq etmək hər adamın işi deyil. Əmanət saxlamaq insana hörmət qazandırar. Belələri hər zaman

olub və indi də var. Uşaqların içərisində inam, etibar qazananlar çoxdur. Mən elələri ilə dostluq etmək istəyirəm”.

Göründüyü kimi, şagirdlər arasında *əmanət, xəyanət, inam, etibar* və s. bu kimi sözlər əsasında ifadə mətnini inkişaf etdirib inşaya çevirməyi bacaranların sayı az deyil.

İnsan uşaqlıq dövründə olduğu kimi, qocalıqda da humanist münasibətə möhtacdır. Buna görə də yaşlılar həssas qəlbli uşaqlara daha kiçik yaşlarından humanist duyğular aşılmalıdırlar ki, qocalıb əldən düşdükləri zaman onlardan kömək ala bilsinlər [1, s. 87].

Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri A. Bakıxanov yazırdı: “Dünyada heç bir şey təbiətin ziddinə çıxma bilməz... Lakin insan müstəsna, çünki o, bir işi görməyə və ya görməməyə muxtardır. Bu səbəbdən də o, həmişə yaxşı, həm də pis iş görə bilər. Aləmdə əsl məqsəd və həqiqi məsləhət xeyirdən ibarət olduğu üçün aləmin ən şərəfətli cüzi olan insan da gərək borclarını əta eləsin və öhdəsinə düşən vəzifəni unutmasın. Həmişə yaxşılıq etməyə çalışsın və bilsin ki, əxlaqı təmizləyib islah etməkdə və maarif təhsil etməkdə məqsəd yaxşılıqdır” [2, s. 41].

Nəticə

Əxlaqi söhbətlərdə faktların rəngarəng, canlı, inandırıcı olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Gətirilən hər bir misal və dəlil əxlaqi söhbətin məqsəd və vəzifəsinə xidmət etməlidir. Belə olduğu halda şagird öz davranış və hərəkətləri haqqında düşünərək düzgün nəticə çıxara bilər.

Hər bir şagirdin hərəkətləri diqqətlə izlənilməli, aparılan əxlaqi söhbətlərdə müəyyən edilmiş qaydanı pozan şagirdlərin davranışları müzakirə edilməlidir. Şagirdlərin müsbət və mənfi xüsusiyyətlərini aşkar etmək, onların səbəblərini kollektiv qarşısında müzakirə və təhlil etmək müəllimdən böyük səy tələb edir. Buna görə də əxlaqi söhbəti canlı, inandırıcı və təsirli etmək üçün ciddi hazırlaşmaq lazımdır.

İnsana humanist münasibətin nümunəsi ibtidai siniflərdə tədris olunan Azərbaycan dili dərslik və metodik vəsaitlərində lətifə, nağıl və dastanlarımızda verilən müsbət qəhrəmanlar vasitəsilə göstərilmişdir. Bu qəhrəmanlar həssas və qayğıkeşdirlər. Onların insanpərvərliyi, hər şeydən əvvəl, kütlənin qeydinə qalmaqda, elin səadətinə, namusuna toxunmaq istəyənlərlə amansız mübarizə aparmaqda təzahür edir. Dastan və nağıllardakı qəhrəmanlar xalqın firavan yaşayışını təmin etmək üçün mümkün olan hər cür vasitədən istifadə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövrümüzün mürəkkəb tarixi hadisələrinin, inkişaf etmiş azadlıq ideyalarının da insan psixologiyasına, cəmiyyətimizdə şəxsiyyətin formalaşdırılması prosesinə böyük təsiri olmuş və olmaqda davam edir. 44 günlük Və-

tən müharibəsi bir daha sübut etdi ki, bu gün məktəblərimizdə tədris olunan ana dili dərslərində torpaqlarımızı düşmən tapdağından azad edən əsl vətənpərvərlərin yetişdirilməsi, ana vətənin azadlığı, doğma dilinə, millətinə sevgi, sadıqlıq, hörmət, cəsarət, hünər, vicdanlılıq kimi keyfiyyətlərin aşılınması ən vacib məsələ hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Paşayev Ə., Rüstəmov F. (2012). Pedagogika. Bakı, Elm və təhsil. 463 s.
2. Tusi N. (1989). Əxlaqi-nasiri. Bakı, Elm. 279 s.
3. İsmayılov R., Nurullayeva Ü. (2021). Azərbaycan dili (2-ci sinif). Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, Radius MMC. 224 s.
4. Xəlilov Z. (2018). Azərbaycan dili (3-cü sinif). Dərslik. Bakı, Altun Kitab. 208 s.
5. Qaragözova N. (2018). Azərbaycan dili (3-cü sinif). Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, Altun Kitab. 232 s.
6. İsmayılov R., Abdullayeva S. (2019). Azərbaycan dili (4-cü sinif). Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı, ASPOLİQRAF LTD. 240 s.